

Kędzierski, Marek

Starożytne Ampurias w dziełach autorów antycznych

Studia i Materiały Archeologiczne 13, 31-38

2006

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marek Kędziński

Starożytne Ampurias w dziełach autorów antycznych

Zarys historii Ampurias

Starożytne Ampurias (łac. *Emporium*, *Emporiae*, gr. Ἐμπόριον) założone zostało przez greckich kolonistów z miasta Fokaja w Jonii w latach 585-575 p.n.e. nad brzegiem zatoki Golfo de Rosas, na wybrzeżu Costa Brava w dzisiejszej Hiszpanii (fig. 1). Pierwsza osada założona została na skalistym cyplu Sant Martí u ujścia rzeki Fluvià. Wkrótce później (ok. 540 roku p.n.e.) osadnictwo objęło swym zasięgiem także łąd stały. Od tej pory starszą część osady nazywano *Palaiapolis*, podczas gdy dla całej kolonii używano nazwy *Emporion*. W V wieku p.n.e. *Emporion* zyskało niektóre cechy greckiej *polis*: zostało otoczone murami, zaczęło też bić własne monety wzorowane na monetach miast greckich. Poza obrębem murów powstała także osada ludności miejscowej – iberyjskiego plemienia Indiketów. Miasto prowadziło ożywioną wymianę handlową opartą głównie na eksporcie zboża i rud metali¹. Głównym partnerem handlowym *Emporion* była początkowo *Massalia*, a następnie Ateny².

W IV wieku p.n.e. *Emporion* stało się już znaczącym ośrodkiem wymiany handlowej³. Rosnące bogactwo miasta umożliwiło wzniesienie nowych murów obronnych, tym razem obejmujących również dzielnicę Indiketów, oraz budowę zespołu świątynnego poświęconego Asklepiosowi. Pojawiły się także pierwsze monety ozdobione wizerunkami Pegaza i bogini Persefony⁴.

Na początku III wieku p.n.e. załamanie się koniunktury gospodarczej oraz ekspansja Kartaginy na Półwyspie Iberyjskim powodują, iż mieszkańcy *Emporion* decydują się na zawarcie przymierza z Rzymem. Podczas II wojny punickiej

Artykuł powstał na podstawie pracy licencjackiej napisanej pod kierunkiem dr hab. prof. UW I. Modrzewskiej-Pianetti w 2003 r.

¹ S. Keay, *Processes in the Development of the Coastal Communities of Hispania Citerior in the Republican Period*, in: Th. Blagg, M. Millet eds, *The Early Roman Empire in the West*, Oxford 1990, p. 121.

² L. Burés Vilaseca, *Les structures hydrauliques a la ciutat antiga: l'exemple d'Empúries* [Monografies Emporitanes 10], Barcelona 1998, p. 20.

³ J. Molina Vidal, *La dinámica comercial romana entre Italia e Hispania Citerior*, Alicante 1997, p. 172, 222-224.

⁴ X. Aquilué et al., *Empúries. Guidebooks to the Museu d'Arqueologia de Catalunya*, Tarragona 2000, p. 20-39.

Emporion ze względu na strategiczne położenie było ważnym sojusznikiem Rzymian; Publiusz Korneliusz Scypion rozpoczął tu w 210 roku p.n.e. podbój Półwyspu Iberyjskiego⁵. W zamian za swoją lojalność *Emporion* zachowało pod panowaniem rzymskim status wolnego miasta. W 195 roku p.n.e. do *Emporion* przybył konsul Marek Porcjusz Katon z zadaniem stłumienia powstania iberyjskiego w prowincji *Hispania Citerior*. Po zwycięskim zakończeniu karnej ekspedycji nieopodal miasta założony został rzymski obóz wojskowy – *praesidium*⁶.

W II wieku p.n.e. *Emporion* stało się pośrednikiem w imporcie i dystrybucji dóbr pochodzących z Italii⁷. Korzystna sytuacja ekonomiczna umożliwiła rozbudowę miasta, które zyskało cechy miasta hellenistycznego: powstały nowe mury obronne, agora wraz ze *stoa*⁸, rozbudowany został port i świątynia Asklepiosa. Wśród zabudowy prywatnej pojawiły się domy z atrium i perystylem⁹.

Na przelomie II i I wieku p.n.e. rzymskie *praesidium* przekształciło się w miasto zbudowane na planie obozu wojskowego według zasad italskich. Jego powierzchnia podzielona była siatką prostokątnych ulic wyznaczających regularne *insulae*, na przecięciu dwóch głównych ulic znajdowało się forum ze świątynią i *tabernae*. W północnej części miasta usytuowana była oddzielona murem dzielnica iberyjska, identyfikowana ze stolicą Indiketów – *Indika*. Miasta greckie i rzymskie współistniały, tworząc podwójny organizm miejski – *dipolis*¹⁰. Status polityczny oraz pierwotna nazwa miasta rzymskiego pozostają nieznane.

W roku 45 p.n.e. Juliusz Cezar osadził na terenie miasta rzymskiego w Ampurias kontyngent weteranów. Rozpoczął się proces unifikacji społeczności żyjących na terenie Ampurias, którego konsekwencją było powstanie nowej jednostki polityczno-prawnej – *Municipium Emporiae* – obejmującej całość *Emporion* i miasto rzymskie wraz z częścią iberyjską (fig. 2). Greckie *Emporion* straciło niezależność, stając się *vicus* nowego municypium¹¹.

Koniec I wieku p.n.e. i początek I wieku n.e. to okres, w którym *Emporiae* utrzymywało kontakty handlowe z niemal całym obszarem Imperium, a dochody z handlu pozwalały przedstawicielom miejscowej elity na budowę luksusowych rezydencji¹² oraz budynków publicznych, jak amfiteatr i palestra¹³. Jednak już w drugiej połowie I stulecia n.e. rozpoczął się proces dekadencji *Emporiae* spowodowany zmianami w strukturze handlu, którego podstawą stawał się eksport z prowincji¹⁴, oraz rosnącą konkurencją ze strony innych, dogodniej usytuowanych

⁵ J.M. Blázquez Martínez, *Historia de la Hispania romana*, Madrid 1994, p. 11.

⁶ Burés Vilaseca, *op.cit.*, p. 21-22; Aquilué et al., *op.cit.*, p. 44-47, 68-71.

⁷ Blázquez Martínez, *op.cit.*, p. 228-229.

⁸ R. Mar, J. Ruiz de Arbulo, *Sobre el ágora de Emporion*, *AEsp* 61, 1988, p. 39-60.

⁹ Burés Vilaseca, *op.cit.*, p. 28-32.

¹⁰ R. Mar, J. Ruiz de Arbulo, *Ampurias romana. Historia, Arquitectura y Arqueología*, Sabadell 1993, p. 212-238; C. Fernández Ochoa, *Urbanismo hispanorromano*, Cuadernos de Arte Español 69, 1992, p. 15-17.

¹¹ Burés Vilaseca, *op.cit.*, p. 22.

¹² Mar, Ruiz de Arbulo, *Ampurias...*, *op.cit.*, p. 239-243, 390-397.

¹³ M. Almagro, *El anfiteatro y la palestra de Ampurias*, *Ampurias* 17-18, 1954/55, p. 1-20.

¹⁴ Molina Vidal, *op.cit.*, p. 252.

miast *Hispania Citerior*. Miasto stopniowo pustoszało i popadało w ruinę: pod koniec I wieku n.e. opuszczony został prawie cały obszar dawnego greckiego *Emporion*. Dzieła zniszczenia dopełnił pożar miasta pod koniec II wieku n.e. oraz najazd Franków i Alamanów około 250 roku. W drugiej połowie III wieku definitywnie opuszczona została także rzymska część miasta¹⁵. Zamieszkaną pozostał jedynie obszar dawnego *Palaiapolis*: najstarsza dzielnica dawnego *Emporiae* przekształciła się w niewielkie miasto, które przetrwało aż do X wieku¹⁶.

Świadectwa autorów antycznych

Ampurias wymieniane jest zarówno w dziełach antycznych autorów greckich, jak i łacińskich. Są to niewielkie wzmianki zawarte w pracach o charakterze generalnym i tematyce geograficznej lub historycznej. Spośród świadectw piśmiennictwa starożytnego najwięcej informacji dostarcza opis *Emporion* zawarty w powstałej ok. 18 roku n.e. *Geografii* Strabona¹⁷. W księdze III, poświęconej Iberii, opisuje on w dwóch akapitach położenie, historię i zwyczaje mieszkańców miasta. Według Strabona *Emporion* zostało założone przez Massalczyków. Podaje on odległość dzielącą miasto od Pirenejów (200 stadiów), określa okoliczne tereny jako żyzne, z wybrzeżem posiadającym dogodny dla żeglugi zatoki. Ziemie należące do mieszkańców *Emporion* Strabon dzieli na część żyzną oraz porośniętą sitowiem nieużytki (*Τουγκάριον πεδίων*). Opisuje również „rzekę mającą źródło w Pirenejach” (najprawdopodobniej Fluvia), której ujście służył Emporytańczykom za port. Strabonowi zawdzięczamy także opis rozwoju greckiego osadnictwa nad zatoką Golfo de Rosas – od założenia *Palaiapolis* – pierwszej osady „na niewielkiej wyspie”, poprzez zasiedlenie także lądu stałego, aż do momentu połączenia z sąsiadującą osadą Indiketów i powstania „podwójnego miasta” (*δίπολις*). Na skutek tego połączenia, według Strabona zainicjowanego przez stronę iberyjską ze względów bezpieczeństwa, obydwie grupy etniczne stworzyły jedną społeczność rządzącą się mieszaniną praw „barbarzyńskich i greckich” (*βαρβάρων καὶ Ἑλληνικῶν*). Niektórzy z Emporytańczyków mieli także zamieszkiwać „szczyty Pirenejów” (*Πυρήνης ἄκρων*) aż do Trofeów Pompejusza. Oprócz *Emporion* na terenie Golfo de Rosas istniało również niewielkie miasto Rodos należące do Emporytańczyków (*πολήχινον Ἐμποριτῶν*), uważane przez niektórych za dawną kolonię Rodyjczyków. Mieszkańcy obydwu miast darzyli szczególną czcią Artemidę z Efezu, co – jak wyjaśnia Strabon opisując Massalię¹⁸ – miało swe źródło w legendzie mówiącej o początkach kolonizacji fokajskiej. Emporytańczycy mieli być według Strabona także „biegli w produkcji lnu”. Wbrew temu, co mogłyby sugerować zawarte w *Geografii* szczegółowe opisy, Strabon najprawdopodobniej nigdy nie był na Półwyspie Iberyjskim. Większość informacji dotyczących tego regionu zaczerpnął

¹⁵ Blázquez Martínez, *op.cit.*, p. 136.

¹⁶ E. Ripoll-Perelló, *Ampurias. Description of the Ruins and the Monographic Museum*, Barcelona 1979, p. 22-23.

¹⁷ Strabo., III.4.8-9 (cytaty ze Strabona za: Strabo, *Geography*, H.L. Jones ed., London-Cambridge 1999).

¹⁸ Strabo., IV.1.4-5.

od innego greckiego autora, Posejdoniosa z Apamei, żyjącego w latach 135-51 p.n.e., którego dzieło nie dotrwało do naszych czasów¹⁹.

Innym dziełem antycznym dostarczającym cennych informacji na temat Ampurias jest *Historia Rzymu od założenia miasta Liwiusza*, spisana około 27 roku p.n.e. Opisy miasta – zawsze pod nazwą *Emporiae* – pojawiają się tu w ramach przedstawienia tła zdarzeń dla działań II wojny punickiej oraz wyprawy konsula Marka Porcjusza Katona. W księgach XXI i XXVI, opisujących konflikt rzymsko-kartagiński w Hiszpanii, *Emporiae* pojawia się jako port i baza wypadowa dla armii rzymskiej²⁰, miasto greckie zamieszkałe przez potomków Fokajczyków (...*urbe graeca – oriundi et ipsi a Phocaea sunt – copias exposuit*)²¹ i sprzymierzone z Rzymem (*in urbem sociorum classem adpulisti*)²². Najistotniejszy jest jednak fragment księgi XXXIV, w którym Liwiusz w skrócie przedstawia historię miasta, jego strukturę społeczną oraz obyczaje mieszkańców²³. Rzymski historyk przedstawia *Emporiae* jako dwa miasta przedzielone murem (*duo oppida erant muro divisa*), z których jedno zamieszkałe było przez Greków z Fokai, drugie zaś przez Hiszpanów (*Hispani*). Mniejsze miasto greckie usytuowane było bliżej morza, podczas gdy kilkakrotnie od niego większe miasto Hiszpanów znajdowało się w głębi lądu. Jako trzecią kategorię mieszkańców wymienia Liwiusz rzymskich kolonistów osadzonych w późniejszym okresie przez Juliusza Cezara. W czasach współczesnych autorowi wszystkim mieszkańcom nadano już obywatelstwo rzymskie, przy czym zaszczyt ten spotkał najpierw Hiszpanów, a następnie Greków. Na uwagę zasługują opisywane przez Liwiusza metody ochrony miasta przed zewnętrzną agresją, jakie stosowali emporytańscy Grecy za czasów Katona. Mieli oni pełnić nieustającą wartę przy jedynej bramie miasta (**fig. 3**) oraz na murach obronnych, których w nocy pilnowała jedna trzecia mieszkańców (*pars tertia civium*). Hiszpanie nie mieli wstępu do miasta, a sami Grecy nigdy nie opuszczali go inaczej niż w grupie liczącej jedną trzecią spośród dyżurujących w nocy na murach. Powodem, dla którego Grecy mieli wolny wstęp do miasta hiszpańskiego, były korzyści, jakie ludność iberyjska czerpała z wymiany handlowej (*commercio eorum Hispani [...] gaudebant*). Bezpieczeństwo greckiemu miastu zapewniał też fakt, iż jego mieszkańcy „kryli się w cieniu przyjaźni z Rzymem” (*sub umbra Romanae amicitiae latebant*), którą podtrzymywali „z taką samą wiernością co Massalczyzy” (*pari colebant fide*). Jak podaje Liwiusz, niedaleko *Emporiae* znajdował się obóz armii Katona, w którym spotkał się z posłami króla Ilergetów Bilistage²⁴, tutaj także przyjął kapitulację „emporytańskich Hiszpanów i ich sąsiadów” (*Emporitanos Hispanos accolisque eorum in deditionem compulit*)²⁵.

¹⁹ A. García y Bellido, *La Peninsula Ibérica en los comienzos de su historia*, Madrid 1953, p. 249.

²⁰ Livius, *Ab urbe condita libri*, XXI.60.1-3; XXI.61 (wszystkie cytaty z Liwiusza za: Mar, Ruiz de Arbulo, *Ampurias...*, *op.cit.*, p. 468-477).

²¹ Livius, XXXVI.19.11-14.

²² Livius, XXXVIII.42.3.

²³ Livius, XXXIV.8-9.

²⁴ Livius, XXXIV.11; XXXIV.13.

²⁵ Livius, XXXIV.16.1-7.

Appian z Aleksandrii w powstałej około 160 roku n.e. *Historii rzymskiej* opisuje poselstwo, jakie mieszkańcy *Emporion* wraz z Saguntynami i innymi Grekami z Hiszpanii wysłali do rzymskiego senatu, zaniepokojeni kartagińską ekspansją na obszarze Iberii. Senatorowie przychylnie odnieśli się do prośby Greków i po porozumieniu z Kartaginą ustalili granicę wpływów na linii rzeki Iber²⁶. Ten sam autor również wymienia *Emporion* jako port wykorzystywany przez armię Katona²⁷.

Drobne wzmianki na temat Ampurias znaleźć można także w dziełach innych autorów antycznych. Rzymski poeta R. Festus Avienus w opisującym wybrzeża Galii i Hiszpanii poemacie *Ora Maritima* z II połowy IV wieku n.e., opartym jednak prawdopodobnie na źródłach greckich z VI wieku p.n.e., wymienia nazwę *Cypsel-la*²⁸, pod którą być może funkcjonowało emporytańskie *Palaiapolis* w pierwszych latach istnienia²⁹. Pseudo-Skylaks w dziele *Oplynięcie Europy, Azji i Libii* (IV wiek p.n.e.?) określa mieszkańców *Emporion* jako „kolonistów z Massalii” (*Μασσαλιωτῶν ἄποικοι*), ocenia też czas potrzebny na dotarcie morzem z *Emporion* do ujścia Rodanu na dwa dni i jedną noc³⁰. *Emporion* pojawia się też w opisie śródziemnomorskiego wybrzeża Iberii zawartego w *Dziejach* Polibiusza, dziele powstałym po 144 roku p.n.e., opisującym lata 221-168 p.n.e. Podaje on odległość dzielącą ujście Ebro i *Emporion* (1600 stadiów) oraz dystans pomiędzy *Emporion* a *Narbo* (ok. 600 stadiów)³¹. Skymnos z Chios (II połowa I wieku p.n.e.) w dziele *Periegesis* określa *Emporion* i pobliskie Rodos jako „greckie miasta zamieszkałe przez Fokajczyków z Massalii”³². W *Historiae* Salustiusza, dziele powstałym ok. 34 roku p.n.e., we fragmencie przedstawiającym list Pompejusza do Senatu (*Epistula Cn. Pompei ad Senatum*) autor wymienia Indiketów jako jedno z plemion podbitych przez Pompejusza³³. Pliniusz w *Historii Naturalnej* (II połowa I wieku n.e.) wymienia *Emporiae* wśród miast wschodniej Iberii, określając je jako miasto „podwójne” (*geminum*) ludności autochtonicznej i Greków pochodzących z Fokai. Wśród zamieszkujących ten region plemion wymienieni są także Indikeci³⁴. Syliusz Italik w poemacie *Punica* (ok. 100 roku n.e.), wzorowanym na *Iliadzie* i opartym na historii Rzymu Liwiusza dziele opisującym II wojnę punicką, podobnie wymienia *Emporiae* jako miasto greckie założone przez Fokaję (*Phocaicae Emporiae*)³⁵. Klaudiusz Ptolemeusz w swojej *Geografii* powstałej w połowie II wieku n.e., opisując „wybrzeże Indiketów” (*Ἰνδιγετῶν παράλιος*), podaje dokładne położenie

²⁶ Appianus, *Romaika, Iberike*, VI.2.7 (cytaty z Appiana za: Mar, Ruiz de Arbulo, *Ampurias...*, *op.cit.*, p. 462-464).

²⁷ Appianus, VI.8.40.

²⁸ Avienus, *Ora Maritima*, 527, za: Mar, Ruiz de Arbulo, *Ampurias...*, *op.cit.*, p. 467-468; García y Bellido, *op.cit.*, p. 243-248.

²⁹ Ripoll-Perelló, *op.cit.*, p. 10.

³⁰ Pseudo-Scylax, *Periplus tes thalasses tes oikumenes Europes kai Asias kai Libyes*, 2, 3, za: Mar, Ruiz de Arbulo, *Ampurias...*, *op.cit.*, p. 462.

³¹ Polybius, *Historiai*, III.39.2-8, za: Mar, Ruiz de Arbulo, *Ampurias...*, *op.cit.*, p. 464-465.

³² Scymnus, *Periegesis*, 196-204, za: Mar, Ruiz de Arbulo, *Ampurias...*, *op.cit.*, p. 462.

³³ Sallustius, *Epistula Cn. Pompei ad senatum*, 4-5, J.C. Rolfe ed., London-New York, 1931.

³⁴ Plinius, *Naturalis historia*, III.4.21-22, H. Rackham ed., London-Cambridge, 1999.

³⁵ Silius Italicus, *Punica*, III.368-370; XV.174-179, J.D. Duff ed., Cambridge-London, 1949.

Emporiae (Ἐμπορία) oraz ujścia rzeki *Clodianum*, identyfikowanej z Fluvià³⁶. W *Chorografii* Pomponiusza Meli (44 rok n.e.), rzymskiego geografa urodzonego w Hiszpanii, także wymienione jest *Emporiae* oraz pobliska rzeka *Clodianum*³⁷. Stefan z Bizancjum, VI-wieczny erudyta grecki, w dziele *Ethnika*, stanowiącym kompilację wiedzy zaczerpniętej od autorów dawniejszych, jako jedyny wymienia oprócz *Emporion*, które określa jako „miasto celtyckie” (πόλις Κελτικῆ), także miasto iberyjskie (πόλις Ἰβηρίας) *Indika*, inaczej zwane *Blaberura*³⁸.

Dziela autorów antycznych stanowią niezwykle ważne źródło informacji dotyczących historii starożytnego Ampurias. Dokładne dane o położeniu miasta podawane przez antycznych geografów umożliwiły jego ponowne odkrycie i poprawną identyfikację w XV wieku³⁹. Wiele z faktów historycznych przedstawionych w dziełach starożytnych, takich jak związki z Fokają i Massalią, sojusz z Rzymem czy złożony proces rozbudowy miasta znalazły swoje potwierdzenie także w wynikach badań archeologicznych⁴⁰ prowadzonych na terenie Ampurias od początku XX wieku. Prace autorów antycznych dostarczają także wielu informacji, których nie można byłoby uzyskać w inny sposób, jak np. opisy obyczajów i wierzeń mieszkańców czy nazwy geograficzne. Należy jednak pamiętać, że wszelkie wzmianki odnoszące się do Ampurias czynione były niejako „na marginesie” opisów geograficznych lub wydarzeń historycznych. Wątpliwe, by któryś z opisujących starożytne Ampurias autorów rzeczywiście odwiedził to miasto; źródłem ich informacji byli najczęściej inni historycy lub geografowie, co prowadziło do nieuniknionych błędów. Świadectwa zawarte w dziełach antycznego piśmiennictwa, chociaż pomocne w odtwarzaniu historii starożytnego miasta, muszą być jednak traktowane z odpowiednim dystansem i interpretowane w konfrontacji z danymi archeologicznymi.

Ampurias in ancient literary sources

ABSTRACT

The article is meant to introduce ancient literary sources regarding the city of Ampurias (Catalonia, Spain) to the reader. The text offers a brief history of Ampurias (6th cent. B.C. – 4th cent. A.D.) and discusses those extracts of ancient Greek and Latin texts, which describe or refer to the city.

(Transl. by M. Kędzierski)

³⁶ Ptolemaeus Claudius, *Geographike hyphegesis*, II.6.19, za: Mar, Ruiz de Arbulo, *Ampurias...*, *op.cit.*, p. 466.

³⁷ Pomponius Mela, *De Chorographia*, II.5.89-90, za: Mar, Ruiz de Arbulo, *Ampurias...*, *op.cit.*, p. 477-478.

³⁸ Stephanos Byzantinus, *Ethnika*, za: Mar, Ruiz de Arbulo, *Ampurias...*, *op.cit.*, p. 466.

³⁹ Mar, Ruiz de Arbulo, *Ampurias...*, *op.cit.*, p. 45-46; Burés Vilaseca, *op.cit.*, p. 24.

⁴⁰ Aquilué et al., *op.cit.*, *passim*.

Fig. 1. Rejon Morza Śródziemnego – usytuowanie Ampurias

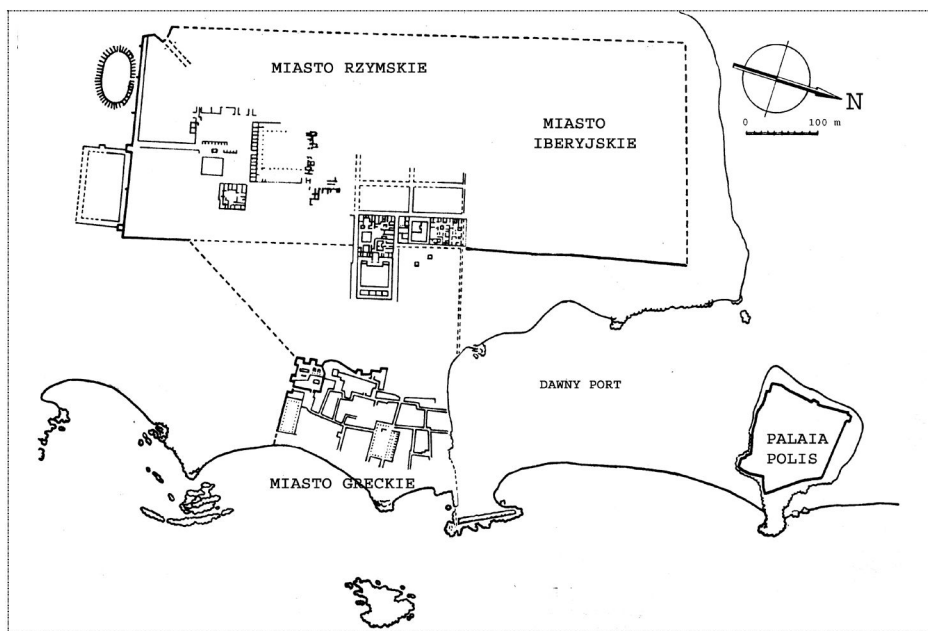

Fig. 2. Plan Ampurias (za: S. Keay, *Processes in the Development of the Coastal Communities of Hispania Citerior in the Republican Period*, in: Th. Blagg, M. Millet eds, *The Early Roman Empire in the West*, Oxford 1990, p. 131, fig. 10.6 oraz E. Ripoll-Perelló, *Ampurias. Description of the Ruins and the Monographic Museum*, Barcelona 1979, *in fine*)

Fig. 3. Brama greckiego *Emporion* (fot. M. Kędzierski)